

Dr. sc. Vladan JOVANOVIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
E-mail: vladanjovanovic@gmail.com

Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94:314:314.1(497.7:560)"19" Kerimi K. S. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.7.482>

**Salim Kadri Kerimi, ISELUVANJETO NA TURCITE OD
MAKEDONIJA VO TURCIJA, PO VTORATA SVETSKA
VOJNA, (ISELJAVANJE TURAKA IZ MAKEDONIJE U
TURSKU, NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA),
Akademski pečat, Skopje 2021, 565 str.**

Tendencija da ljudi koji nisu profesionalni historičari stvaraju značajna historiografska dela nije stvar slučajnosti ili pukog pomodarstva već evidentne praznine u aktuelnoj istoriografiji i njene političke kontaminiranosti. Dela Branka Horvata i Petrita Imamija to potvrđuju na najbolji mogući način, a ova knjiga Salima Kerimija, u kvalitativnom smislu, ne zaostaje za njima. Štaviše, ova monografska publikacija ima nekoliko dodatnih prednosti: besprekorno poznavanje srpskog, makedonskog, albanskog i turskog jezika, kao i višedecenijsko diplomatsko iskustvo doprineli su ispravnom tumačenju raznovrsne arhivske građe i argumentovanoj naraciji, uz jasnu percepciju normativnih i stvarnih elemenata državnih politika na Balkanu. Za razliku od postojećih radova koji su se manje-više fragmentarno doticali teme, Kerimi je obradio sve relevantne aspekte problema iseljavanja Turaka i drugog muslimanskog stanovništva sa prostora socijalističke Makedonije, ali i drugih krajeva Jugoslavije.

Tekst se sastoji od šest poglavlja i posebnog dela sa odabranim priložima. U uvodnim razmatranjima autor rasvetljava genezu ideje o demografskoj deosmanizaciji Balkana (uz analizu „najprihvatljivijeg etnonima“ i opštijih pitanja islamskog identiteta u Evropi) koja seže do osmanlijskog poraza u Bečkom ratu. Samu ideju je posmatrao u široj, evropskoj ravni, od ideja o proterivanju muslimana sa Iberijskog poluostrva pa do tursko-grčke razmene stanovništva. Veštim kombinovanjem literature i izvora Kerimi daje prikaz stradanja muslimana u matičnim državama, kao i njihovog introvertnog držanja po preseljenju u Tursku. Sve vreme autor zadržava komparativnu perspektivu pa je čitalac u prilici da uporedo prati i bugarsku verziju iseljavanja tamošnjih Turaka u međuratnom periodu, pretpostavljene detalje razgovora Tita i Dimitrova koji se tiču „turskog pitanja“, te pregovora jugoslovenskih i turskih zvaničnika zaključno sa kontroverznim „Džentlmenski sporazumom“, čija je

elaboracija jedan od najoriginalnijih doprinosa Kerimija. Opise rezultata svojih iscrpnih istraživanja po arhivima Beograda, Skoplja i Tirane autor je takođe uvrstio u uvodnu celinu knjige.

Prvo poglavlje skicira politički aspekt ovog demografskog problema na primerima odnosa međuratne Jugoslavije, potonje FNRJ, ali i Turske i Albanije prema iseljavanju muslimana u Tursku. Pored preglednog istoriografskog prikaza odnosa jugoslovenske kraljevine prema muslimanskom stanovništvu i definisanja njihovog političkog, ekonomskog, kulturnog i društvenog statusa, Kerimi je skoncentrisan i na publikovanu građu kojom ilustruje karakter i ulogu državnih mehanizama u diskriminaciji neslovenskog stanovništva i procesu njegovog iseljavanja. U tom smislu autor ne izostavlja integralni prikaz ključnih dokumenata kao što su zapisnik i tekst projekta tzv. Interministerijalne konferencije Kraljevine Jugoslavije (1935) i

Jugoslovensko-turska konvencija o iseljavanju „naroda turske kulture“ (1938). Okolnostima koje su dovele do potpisivanja ovog drugog dokumenta autor posvećuje naročitu pažnju, sagledavajući ih i iz ugla turske državne politike. Ne prekidajući hronološki niz izlaganja autor se osvrće i na odnos jugoslovenske kraljevske administracije prema muslimanima u godinama Drugog svetskog rata, ilustrujući ga četničkim zločinima nad nesrpskim stanovništvom i etničkim čišćenjem krajeva u kojima su muslimani činili većinu.

Predstava o uzrocima velikih demografskih pomeranja na Balkanu dodatno je izoštrena komparativnim fokusom na temu, ovoga puta iz turske i albanske perspektive. Otuda su slike albanske propagande u Makedoniji (putem delatnosti Generalnog konzulata Albanije u Skoplju, a uz podršku italijanske diplomatije), pokušaja internacionalizacije albanskog pitanja i odnosa režima Envera Hodže prema iseljavanju jugoslovenskih Albanaca postale jasnije zahvaljujući tekstovima manje poznatih dokumenata, elaborata i

diplomatske prepiske koju nam autor predstavlja. Albanska arhivska građa poslužila je i kao dopunski oslonac za sagledavanje stanja albanske manjine u kulturno-prosvetnom i zdravstvenom sistemu Jugoslavije, što je takođe od važnosti za pravilnu detekciju uzroka iseljavanja.

Kerimi preispituje i ulogu Turske od samih početaka, kada je ograničeno iseljavanje imalo prevashodno humani(tarni) karakter. Pojedina pitanja i kontroverze autor pokušava da dovede u logički red ukrštajući saznanja o međusobnim odnosima balkanskih država sve do 1953. godine i novih demografskih, pa i finansijskih aranžmana, nagoveštavajući pomalo čudne naznake kontinuiteta u državnoj politici dva ideološki isključiva politička režima. Inače, voluminoznom raspravom i spretnim kombinovanjem prikupljenih dokumenata Kerimi je gotovo do detalja rekonstruisao okolnosti pod kojima je postignut tzv. „Džentlmenski sporazum“, o čemu dosadašnja historiografija uglavnom spekuliše. Na osnovu nekoliko indicija autor veruje da postoji i pisana verzija ovog ugovora, dok je pri tumačenju pojedinih dokumenata i procedura Kerimiju pomoglo njegovo dugogodišnje iskustvo u diplomatskoj službi. Važan segment ove celine knjige je situiranje albansko-turskih i albansko-jugoslovenskih odnosa u širi međunarodni kontekst, u vreme napetih blokovskih podela.

Naredno poglavlje predstavlja esencijalnu „studiju slučaja“ i njome je autor do detalja rekonstruisao političke okolnosti, društvene uzroke i pokretačke faktore, državne mehanizme i obim iseljavanja Turaka sa prostora socijalističke Makedonije. Uz briljantan prikaz teritorijalnog rasporeda (po okruzima i opštinama) i oscilacija u demografskoj strukturi Makedonije, a posebno njenog turskog stanovništva, Kerimi opisuje talase iseljavanja makedonskih Turaka do 60-ih godina 20. veka, zadržavajući se na prelomnim godinama tokom kojih je dolazilo do oštih promena u njihovom intenzitetu. Ovaj „rentgenski“ prikaz sadrži i manje poznate slučajeve nacionalnog ugnjetavanja (opise masovnih sudskih procesa, pa čak i ubistva tamošnjih Turaka) što je održalo posleratnu psihozu i egzistencijalnu potrebu da se pobjegne iz takve zemlje. Slika je obogaćena uporednim pregledom manjinskog pitanja u balkanskim državama, intervjuima vodećih makedonskih komunističkih rukovodilaca, ali i njihovim planovima i elaboratima koji su doveli do podela Makedonije na zabranjene i dozvoljene „blokove“ i kontroverzne igre sa nacionalnim identitetom makedonskih muslimana, što se očitovalo tokom nekoliko uzastopnih popisa stanovništva. S obzirom da je NR Makedonija, kao i u međuratnom periodu, bila tranzitno područje za iseljavanje svih jugoslovenskih muslimana, autor je detektovao tri posleratne migratorne faze, posebno obradivši status „došljaka“ i uzroke periodičnih oseka u iseljeničkim talasima (zakon o nacionalizaciji nepokretne imovine, preskupe iseljeničke takse, poboljšanje ekonomske situacije u Makedoniji i sl).

U istraživački zahtevnom i kompleksnom poglavlju Kerimi sumira posledice iseljavanja kao i brojeve iseljenih lica trudeći se da eskivira ideološki i politički diskurs, kao i nacionalistički obojene interpretacije statističkih

izvora. Ipak, činjenica da je za svega 14 posleratnih godina broj iseljenih jugoslovenskih muslimana u Turskoj dostizao 400.000 zaista deluje „zastašujuće“, kako tvrdi Kerimi. Kao uporedni orijentir Kerimi je ponudio prikaz obima i karaktera iseljavanja u periodu 1967-1993.

Zahvaljujući otvorenom polemičkom tonu naredno poglavlje je od posebne važnosti i predstavlja ozbiljnu raspravu sa konvencionalnom historiografijom. U njemu se autor fokusira na suštinske uzroke masovnih iseljavanja, praveći jasnu distinkciju između uzroka i motiva. Tom prilikom ne gubi iz vidokruga nijedan aspekt državne represije: od politizovanih akcija prikupljanja oružja, profesionalne marginalizacije muslimana, socijalne segregacije i nepravedne agrarne reforme do beskompromisnih sekularnih mera koje su podrazumevale direktan atak na privatnost muslimana, ukidanje verskih škola i rušenje njihovih verskih objekata. Kerimi ponovo ukršta nekoliko pomenutih interpretacija i izvora, raščlanjujući svaki od njih pojedinačno. Pod svoju lupu autor je stavio tendencioznu argumentaciju Lazara Koliševskog da je do posleratnog iseljavanja došlo „iz čista mira“; osvrnuo se na apsurdne „negatorske politike“ rukovodstva NR Albanije u odnosu jugoslovenskih Turaka i manipulacije brojem iseljenika; posvetio se kontroverzama etničke asimilacije i uspostavljanja „demografske ravnoteže“, licemerju i kontradikcijama kod pojedinih istoričara i demografa, te političkim, ekonomskim i psihološkim posledicama masovnog iseljavanja. Posebno zanimljivim čine nam se etnolingvističke mape Turske koje bi trebalo da izoštre predstavu o „konačnim destinacijama“ iseljenika iz pojedinih krajeva Jugoslavije. Ipak, Kerimi zaključuje da je iz turskih izvora (uključujući i popise stanovništva) gotovo nemoguće dobiti validne podatke o konačnom broju imigranata a kamo li njihovom etničkom poretku.

Autor koristi iskustvo sopstvene porodice ne bi li odredio hronološke okvire postupne albanizacije turskog identiteta koja se u početku ispoljavala u bilingvalnoj komunikaciji srodnika. Istovremeno, primeri iseljavanja članova njegove familije omogućili su da o problemu govori sa potrebnim razumevanjem, čega u postojećoj literaturi nema dovoljno. Kerimi se ne libi da svoj konvencionalan metodološki aparat „u hodu“ obogaćuje inventivnim istraživanjima poput knjige bračnog para Šehu koji su na osnovu oglasa objavljivanih u „Novoj Makedoniji“ poimence rekonstruisali gotovo 70.000 lica koja su za svega četiri godine (1953-57) zatražila otpust iz jugoslovenskog državljanstva radi iseljenja u Tursku.

Na ovo poglavlje naslanja se prilično originalna celina knjige koja se sastoji iz 14 svojevrsnih intervjua/ ispovesti sa intelektualcima i iseljenicima u kojoj Kerimi daje i lični pečat uvodeći čitaoca kroz svoja prva saznanja o temi.

U petom poglavlju Kerimi analizira makedonske i albanske medije (štampanje i radio) koji su se bavili iseljavanjem Turaka iz FNRJ preko Makedonije u Tursku, kao i reakcije albanske emigracije. Pri tom zapaža ignorantski odnos skopskog „Birlika“, koji je o iseljavanju počeo da piše tek 1990. godine.

Šesta glava zapravo predstavlja zaključna razmatranja autora koji se ponovo vraća otvorenim i problematičnim pitanjima pokrenutim u prethodnom delu knjige. Priča o odnosu jugoslovenske kraljevine i FNRJ prema iseljavanju, ali i problemima strategije lokalnih vlasti prema ekspatrijaciji Turaka i Albanaca, zasvođena je prikazom situacije u Albaniji i Turskoj prema ovom kontroverznom fenomenu.

Brojnim priložima - retkim fotografijama, tekstovima i kopijama raznih odluka, protokola, diplomatske korespondencije, državnih ugovora, konvencija i instrukcija za njihovu implementaciju - Kerimi je potkrepio ovo izuzetno bogato, sveobuhvatno i ubedljivo istoriografsko delo. Sudeći po visokim naučnim standardima kojih se autor držao, objektivnosti, odmerenom jeziku i stilu, ova kapitalna monografija će svakako postati jedan od neizostavnih priručnika za sve istoričare i demografe koji se bave (još uvek aktuelnim) pitanjem „turskih migracija“.